

АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМҲОИ ТОҶИКИСТОН
ИНСТИТУТИ ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ ВА
МАРДУМШИНОСИИ БА НОМИ АҲМАДИ ДОНИШ

КОНСЕПСИЯИ ТАҲҚИҚИ ТАЪРИХИ ХАЛҚИ ТОҶИК

Душанбе:
«Ганчи хирад»,
2023

**ББК-63.3 (2точик)+63.5(2точик)+92Я2+71.4(2точик)
К-67**

**Бо қарори Раёсати АМИТ аз 06 марти соли 2023, таҳти №58 ва
қарори Шӯрои олимони ИТБМ ба номи А. Дониш
аз 12 январи соли 2021 таҳти №1.1 ба чоп тавсия шудааст.**

**Муаллиф:
Ҳайдаршо Пирумшо**

**Мухаррири масъул:
Насрулло Убайдулло,
д. и. т., профессор**

**Консепсияи таҳқиқи таърихи халқи тоҷик. –Душанбе: «Ганчи
хирад», 2023, 38 саҳ.**

Консепсияи таҳқиқи таърихи халқи тоҷик кӯшиши аввалин буда, бо назардошти ҳадафҳои миллӣ дар заминаи дастоварди илми таърихшиносии ватанӣ ва ҷаҳонӣ тартиб ёфтааст. Мақсад аз мураттаб-созии Консепсия муайян намудани методологияи таҳқиқи таърихи сокинони бумии Осиёи Марказӣ – тоҷикон ва нақши онҳо дар ташаккул ва рушди тамаддуни ҷаҳонӣ мебошад.

Истиқлоли комили давлатӣ имрӯз мантиқан зарурати ба роҳ мондани таҳқиқи ҳамаҷонибаи таърихи зиёда аз шашҳазорсолаи халқи тоҷикро аз нигоҳи нав, бидуни ҳамагуна ҷаҳорҷӯбаи идеологӣ ва чун ҷузъи таркибии таърихи умумибашарӣ тақозо менамояд. Албатта, Консепсия чун василаи фаҳмиши илмии раванди таърих барои ҳамаи зинаҳои он ягона набуда, вобаста ба дараҷаи дарки ба воқеияти замон мувофиқ, тағйирёбанда аст. Консепсияи мазкур низ бо назардошти ҳадафҳои миллӣ дар роҳи эъмори давлати дунявӣ ва ҳуқуқбунёд, рушд ва таҳкими худшиносии миллӣ тавассути таҳқиқ ва арҷгузорӣ ба таърих, анъанаву суннатҳои волеи давлатдорӣ ва фарҳангсолорӣ халқи тоҷик таълиф шудааст.

**© Ҳайдаршо Пирумшо,
© ИТБМ ба номи А. Дониш, 2023**

Раёсати Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон
Қ А Р О Р

«06» март с. 2023

№ 58

ш. Душанбе

Дар бораи лоиҳаи “Консепсияи таҳқиқи таърихи халқи тоҷик”

Дар асоси пешниҳоди Шӯъбаи илмҳои ҷамъиятшиносии АМИТ №06 аз 27 феввали соли 2023, лоиҳаи “Консепсияи таҳқиқи таърихи халқи тоҷик” баррасӣ ва муҳокима намуда,

Раёсати Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон
қ а р о р м е к у н а д:

1. “Консепсияи таҳқиқи таърихи халқи тоҷик”, ки аз тарафи олимони Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносӣ ба номи А.Дониши АМИТ таҳия карда шудааст, тасдиқ карда шавад (замима мегардад).

2. Роҳбарияти Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносӣ ба номи А.Дониши АМИТ дар фаъолияти минбаъдаи худ зимни таҳқиқи масъалаҳои таърихи халқи тоҷик консепсияи мазкурро ба роҳбарӣ гирад.

3. Назорати иҷроӣ қарори мазкур ба зиммаи и.в. саркотиби илмӣ АМИТ Қ.Искандаров вогузор карда шавад.

Президенти Академияи миллии
илмҳои Тоҷикистон

Ф.Раҳимӣ

И.в. саркотиби илмӣ Академияи
илмҳои Тоҷикистон

Қ.Искандаров

КОНСЕПСИЯ – ТАҶАССУМИ ҲАҚИҚАТНИГОРӢ ДАР ТАҲҚИҚИ ТАЪРИХИ МИЛЛАТ

I. ҶАНБАИ НАЗАРИЯВИИ КОНСЕПСИЯИ МИЛЛИИ ТАҲҚИҚИ ТАЪРИХИ ХАЛҚИ ТОЧИК

Ҳадафи марказии Концепсия (аз лотинӣ – *conceptio* – акоид, идрок, фаҳмиш) муайян намудани методология мавзунӣ таҳқиқи ҳақиқатнигоронаи тамоми паҳлуҳои таърихи сокинони азалии Осиёи Марказӣ - тоҷикон, ки дар тамаддуни минтақа ҳамеша нақши пешсафӣ доштаанд, маҳсуб меёбад.

Ба даст омадани истиқлоли комил, мантиқан зарурати ба роҳ мондани тадқиқоти қатъию бахснопазири таърихи халқи тоҷикро, ки дар тамаддуни умумибашарӣ беш аз 6 ҳазор сол маълумият дорад, чун омили муҳимтарини таърихогаҳӣ ва дар ин замина, тарбияи худшиносии миллӣ пеш овардааст.

Пӯшида нест, ки раванди таърихи ҷомеи ҷаҳонӣ дар доираи қонуниятҳои фароғири ба он хос пеш меравад. Аз рӯи фаҳмиши илмӣ мафҳуми «таърих» дар маҷмӯъ таърихи табиат ва ҷомеаи инсониро дар ҳамбастагӣ фаро мегирад. Аз ин рӯ, таърихи кишвару давлат ва халқҳои мухталиф, аз доираи он пурра берун буда наметавонанд ва ҷузъиёти он ҳисоб меёбанд.

Вале ин пайвандӣ дар якрангии таърихи ҷамаи халқҳои сайёра зоҳир шуда наметавонад. Дар таърихи ҳар халқу миллати пурра ташаккулёфта, хусусиятҳои хоси раванди қонуниятҳои умумӣ, дар сурат гирифтани заминаву сабаби ҳодисаҳо (детерменизм), ки дар он омилҳои моддӣ (материалӣ), муҳити ҷуғрофӣ, зуҳури равонӣ (психологӣ), демографӣ ва ғайра бетаъсир буда наметавонанд, ба назар

мерасад. Ҳамин тариқ таърихи инсоният аз такрорёбии беохири даврагӣ иборат буда, зухуроти ҳаводис барои халқҳои манотиқи гуногун бо хусусиятҳои мухталиф сурат мегирад. Ба дарки илмии чунин зухурот, танҳо дар доираи концепсияи муайян метавон расид.

Концепсия чун василаи фаҳмиши илмии раванди таърих барои ҳамаи зинаҳои он ягона набуда, вобаста ба дараҷаи дарки ба воқеияти замон мувофиқ, тағйирёбанда аст. Масалан, дар фаҳмиши пешравии даврагии Ҳеродот (солҳои 484-425 то милод) ва Фукидит (тахмин 460-400), такрори даврахоро беохир шумурда, концепсияи такроршавиро дар ин чода пешниҳод карда буданд. Концепсияи ҷаҳонбинии динии масеҳӣ, ки онро епископ Аврелий Августин (354-430) мурағаб намуда буд, бархилофи концепсияи такроршавии беохир, раванди таърихро аз Одам то зуҳури дуҷуми паёмбар Исо (охираш муайян нашудааст), ба 6 давра ҷудо кардааст. Бо ҳамин монанд концепсияи дудаврагии раванди таърих аз диди ислом - давраи Қоҳилия ва замони Ислом мақоми худро ҳифз намудааст.

Аз давраи Эҳё, ибтидои гирифта, концепсияи провиденсиалии (қазову қадар, насибаву тақдир), ки дар пояи илоҳиёт (теология) қарорёфта буд, торафт бештар суғур шуда, бо раванди гузариш аз донишҳои таърихӣ ба илм дар таърихнигории ҷаҳони сармоядорӣ мутараққӣ, дар асри XVIII асосан аз байн рафт. Албатта, метавон дар ин замина аз концепсияи дарки замони Маорифпарварӣ, ки аз рӯи он пешравии мутассили таърихро одамони соҳибмаърифат таъмин менамоянд ва ғайра ёдовар шуд.

Дар асри XIX концепсияи нав дар заминаи материализми таърихӣ шакл гирифта рӯи қор омад, ки асосгузори он К. Маркс ҳисоб меёбад. Аз рӯи ин концепсия қувваи ҳаракатдиҳанда ва пешбарандаи таърих на хираду идрок ё рӯҳ, балки қувваҳои истеҳсолкунанда, ки сабаби барқарор намудани муносибатҳои муайяни истеҳсолӣ мегарданд, ҳисоб меёбад. Тибқи ин ақида, тамоми инсоният муттаси-

лан дар доираи қонуниятӣ умумии раванди таърих тамоми давраҳои онро аз сар мегузаронад. Вале чунин амал дар ҳама ҷо якхела ва дар як вақт нагузашта, вобаста ба баъзе омилҳо, аз ҷумла таъсиргузориҳои табиат, барои баъзе кишвару халқҳо пешу қафо сурат мегирад.

Бояд қайд кард, ки ин консепсияи дар асоси материализми таърихӣ пешниҳодшуда низ аз тарафи дигар соҳибназарони соҳа чун калиди ниҳой барои дарки воқеияти таърихӣ эътироф нашуд ва ба ҷойи он консепсияи тамаддунӣ таърихро пешниҳод намуданд. Ба андешаи донишмандон Н. Я. Данилевский (1822-1885), О. Шпенглер (1880-1936), А. Тойнби (1889-1975) ва дигарон таърихи инсоният маҷмӯи тамаддунҳои гуногун буда, ҳар кадоме аз онҳо хусусиятҳои худро дошта, мустақилу такрорнашаванда аст. Тамаддунҳо дар маҷмӯъ падидаи на як замони муайян, балки ҳар кадоме дар давраҳои гуногун арзи ҳастӣ намуда, мисли ҷисми зинда, зинаҳои тавлиду рушд ва фаношавиро аз сар гузарондаанд. Л. Н. Гумилёв (1912-1992) бошад, консепсияи аз назари ӯ бештар боварибахш – пассионариро (биосфера чун қувваи таъсиррасон ва ҳаракатдиҳандаи ҷомеаи инсонӣ) пешниҳод намудааст.

Пайдоиши консепсияҳои ҳоси таҳқиқоти таърихӣ, аз давраи ба дараҷаи дарки илмӣ расидани донишҳои таърихӣ (асри XVIII) ибтидо гирифта, дар асрҳои XIX-XX аз ҳар ҷиҳат мукаммал гардидаанд.

Бояд қайд кард, ки консепсияҳо дар ҳама ҳолат аз таъсири воқеияти сиёсӣ ва идеологияи барои замон созгор берун набудаанд. Аз ин рӯ, консепсияи барои таҳқиқоти таърихи ҳамаи халқу давлатҳо ягонро таҳия ва қабул намудан аз имкон берун аст.

Кӯшиши давлатҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ ва сиёсӣ пешсафи аврупоӣ, ки хусусиятҳои этникӣ, анъаноти динӣ, фарҳангӣ ва дигар нишондиҳандаҳои ба халқияту миллатҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ ва сиёсӣ нисбатан қафомондaro ба инобат нагирифта, зӯран консепсияи дар асоси

арзишҳои таърихи ба худ хосро ба онҳо бор карданӣ мешаванд, қомилан қобили қабул буда наметавонад.

Муҳаққиқ дар ҳама ҳолат бояд ҳаводиси гузаштаи дуру наздики ҳар халқро дар доираи амали қонунияти умумии раванди таърих дар маърази таҳлил гузошта, дар ин замина хусусиятҳои хоси онро муайян намояд. Ин, махсусан дар замони ҷаҳонишавии босуръати имрӯза, ки барои омӯзиши илмии гузаштаи ба ҳар миллат хос бетаъсир буда наметавонад, дар ҳадди умдатарин масъалаи таърихнигории муосир қарор гирифтааст.

Пӯшида нест, ки таърихэҷодкунӣ дар баъзе давлатҳо ба дараҷаи «таҷовузи таърихӣ» низ расидааст. Чунин муаррихон бо ҳар васила аз мавқеи таърихӣю ҷуғрофӣ ва саҳми тамаддунофари халқҳои бумӣ батамом сарфи назар карда, решаҳои этникӣ ва ташаккули давлатдорӣ худро на дар ҳудуди қаблии ташаккулёбии иттиҳодияҳои қабилавӣ барояшон хос, балки дар паҳноӣ зисту ташаккули халқиятҳои азалии сукувати муқимӣ дошта, нишон доданӣ мешаванд. Ин зухуроти номатлуб нисбат ба халқу миллатҳои воқеан тамаддунофар бешубҳа зарурати дар асоси сарчашмаҳои бостоншиносӣ ва хаттӣ ҳафзи ҳақиқати таърихро пеш меорад.

Дар ҳолати суръат гирифтани муносибати ғаразмандона нисбат ба таърихи тоҷикон зарурати дар асоси маъхазҳои бозғимод тақвият бахшидани ҳулосаи муҳаққиқони шинохта доир ба нақши барҷастаи ин халқи бумии Осиёи Марказӣ дар тамаддуни минтақавию ҷаҳонӣ ҳар чӣ бештар эҳсос мегардад. Чунин масъулият бояд дар пояи қавии консепсияи мавзуну воқеъбинонаи таҳқиқоти таърихӣ қарор дошта бошад.

Бояд қайд кард, ки мӯҳтавои мантиқии чунин Консепсия ба таври умумӣ дар асарҳои таърихӣ Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон возеҳан тарҳрезӣ шудааст. Сарвари давлат ба гузаштаи дуру

наздики халқи тамаддунофари тоҷик назари воқеъбинонаи илмӣ доштану аз он сабақ бардоштанро ба такрор таъкид намуда, онро чун омили ҳалқунанда дар тарбияи таърихогаҳӣ ва дар ин замина худшиносии миллӣ ҳисоб мекунад. «Ашхоси аз решаи насаби хеш канда, - таъкид менамоянд Президенти кишвар, - одатан аз хотираи таърихӣ, гузаштаи пурифтихор ва мероси фарҳангии миллати худ бенасиб монда, чун махлуқи худпараст, бемасъулият ва бегонапарвар ба камол мерасанд ва гирифтори тафаккури гуломона мегарданд»¹. Дар баробари ин бо ишора ба рисолати дарки воқеан илмии таърих афзудаанд: «Омӯхтани таърих танҳо ба хотири доништани гузашта нест, балки он дурнамоест, ки роҳи ояндаи миллат ва пешомадҳои давлатдориро равшан намуда, барои ҳудогоҳии миллӣ, ваҳдату ягонагӣ ва рушди тафаккури таърихӣ наслҳои оянда хизмат мекунад»².

Президенти ҷумҳурӣ бо таассуф ба «зиёдаравӣ ва гузаштан аз ҳадди инсоф»-и баъзе аз муаллифони кишварҳои ҳамсоя дар омӯзиши таърих ишора карда, қабул надоштани ҷунин тарзи таърихофариро ба тариқи зайл ифода намудаанд: «Мо ҳаргиз даъвои миллатгарой, шовинизми миллӣ ё бузургдавлатӣ надорем, ба арзишҳои миллӣ, мероси таърихӣ ва дастовардҳои фарҳангии бародарони ҳамзабон ва ҳамсояҳои дуру наздики худ аз рӯи тамаъ ё ғарази ноҷо баҳо намедихем. Бигуздор ҳақ ба ҳақдор бирасад ва адолати таърихӣ миёни мо довар бошад»³.

Ҷунин принсипи бегаразонаю воқеъбинона, ки ҳанӯз дар таърихнигории давраи шӯравӣ сурат гирифтаву дар замони истиқлоли комил аз тарафи Сарвари давлат тақвият ёфтааст, ҷанбаи назариявии концепсияи миллии

---

¹ Эмомалӣ Раҳмон. Тоҷикон дар оинаи таърих. Китоби якум. Аз Ориён то Сомониён. – Лондон, 1999. – С. 5.

² Ҳамон ҷо.

³ Ҳамон ҷо. – С. 7.

таҳқиқи таърихи халқи тоҷикро дар замони муосир ташкил медиҳад.

Аз ин рӯ, нуқтаи марказӣ дар концепсияи таҳқиқи таърихи халқи тоҷик риояи бечуну чарои принципи ҳақиқатнигории таърихӣ ҳисоб меёбад. Бурди илмии мо дар ин чода дар он аст, ки рисолати тамаддунофарии сокинони азалии минтақаи Осиёи Марказӣ – тоҷикон дар таърихнигории сатҳи ҷаҳонӣ қомилан тасдиқ гардидааст. Вазифаи насли нав ва ояндаи муаррихону намоёндогони дигар равияҳои илмии ҷомеашиносии ватанӣ аз он иборат аст, ки дар ҳамин пойдевори қавии таҳқиқоти таърихӣ пешгузаштагонанамон ва шарқшиносони сатҳи байналмилалӣ, бо истифода аз далелҳои раднопазири бостоншиносӣ ва сарчашмаҳои ҳаттии дастрас шуда, таърихи ташаккули халқ ва анъаноти давлатсозиву давлатдорӣ ба миллати тоҷик хосро аз ҷиҳати илмӣ бештару қавитар таҳқиқ намоянд.

Бо назардошти чунин зарурат, тарҳрезии амиқи концепсияи таҳқиқи таърихи халқи тоҷик, аз умдатарин масоили марказии таърихнигории миллии замони муосир ҳисоб ёфта, онро дар заминаи талаботи методологияи илмии ба давлати соҳибистиклол хос ба роҳ мондан, ҳар чи бештар эҳсос мегардад.

Маҳз таҳлили воқеан илмии таърихи халқи тоҷик хотираи таърихӣ мардум, ҳосатан насли ҷавонро бедор ва худшиносии миллии онро, ки омили муҳимтарини ниғаҳдошти фазои муътадили сиёсӣ аст, тақвият бахшида, рушди бонизомии иқтисодию иҷтимоӣ ва фарҳангии ҷомеаро таъмин менамояд.

II. ДАВРАБАНДИ ДАР КОНСЕПСИЯИ ТАҲҚИҚИ ТАЪРИХИ ХАЛҚИ ТОҶИК

Яке аз масъалаҳои марказии тарҳрезии концепсияи таҳқиқи таърихи ҳар давлату миллат ба таври илмӣ муайян намудани зинаҳои таърихӣ ё даврабандии амиқи гузаштаи он ҳисоб меёбад. Ин амал саҳлу осон набуда, дар доираи дарки амиқи қонуниятҳои таърихи умумибашарӣ бояд ҳалли худро ёбад. Аз ин рӯ, концепсияи таҳқиқи таърихи халқи тоҷик низ дар ҳамбастагӣ бо қонуниятҳои раванди таърихи ҷаҳонӣ тарҳрезӣ шуда, дар айни замон падидаҳои ба худ хоси зинаҳои таърихии он, ки тақвиятбахши якдигар буда, раванди онро таъмин намудаанд, бояд дар маркази диққат қарор дошта бошанд. Бо ибораи дигар, таърихи халқи тоҷик ҷузъи таркибии таърихи ҷаҳонӣ буда, хусусиятҳои хоси худро дорост. Маҳз кӯшиши дарёфти чунин хусусиятҳо дар ин ё он зинаи таърихӣ маҳаки марказии таърихнигории миллиро ташкил медиҳад.

Вале боз чунин ҳақиқатро бояд дар назар дошт, ки дарки таъсири қонуниятҳои раванди таърихи тӯлонии инсоният ҳаргиз маъноӣ дарёфти ҳалли пурраи даврабандии таърихи миллиро надорад. Мавҷудияти чунин ҳақиқатро силсилаи даврабандиҳои дар тӯли таърихи умумибашарӣ арзи ҳастӣ намуда, бараъло нишон медиҳад.

Кӯшиши муайян намудани ин раванд дар даврабандиҳои то ба зинаи илм расидани донишҳои таърихӣ (асри XVIII) возеҳан ба назар мерасад. Гарчи ин гузариш дар марказ қонуниятҳои умумии рушди ҷомеаро гузошта бошад ҳам, вале то кунун омилҳо ё нишондиҳандаҳои воқеан муайянкунандаи даврабандии таърихӣ ҳалли пурраи илмӣ худро наёфтаанд. Бештар ба мазҳари даврабандӣ омилҳои гуногун, аз ҷумла, тарзи хоҷагидорӣ, олооти меҳнат, хусусияти низоми ҷомеа, нишонаҳои диниву мазҳабӣ ба асос гирифта мешаванд. Доир ба ин масъала дар байни

муаррихону чомашиносон вобаста ба гуногунандешии идеологию методологӣ ихтилофи назар чой дорад. Аз ин рӯ, то имрӯз доир ба даврабандии таърихи инсоният хулосаи катъии илмӣ мавҷуд набуда, ҳамагуна пешниҳоди олимони соҳа нисбист.

Ҳанӯз дар асри VIII-VII пеш аз милод донишманди Юнони Қадим Гесиод таърихи инсониятро ба 5 давра тақсим карда буд: илоҳӣ, тиллоӣ (зарин), симин (нукрагин), мисин ва оҳанин. Мутафаккири дигари Юнони қадим Пифагор (асри VI пеш аз милод) дар фаҳмиши таърих назарияи даврагиро пешниҳод намудааст, ки тибқи он ин раванд дар доираи зинаҳои тавлид, ташаккул ва сукут сурат мегирад.

Маълум аст, ки бо пайдоиши дин ва ташаккули тафаккури динӣ, даврабандии таърихӣ то асри XVI пурра дар тобеъияти ин ҷаҳонбинӣ чой дошт. Масалан, чи тавре дар боло ишора рафт, даврабандии мусулмонӣ ду зина – Ҷоҳилия ва давраи Исломи, даврабандии масеҳӣ – ба Аҳди қадим ва Аҳди ҷадид ҷудо карда шудааст. Раванди ҳаводиси таърихӣ бошад, ба қазову қадар ва тақдиру насиба вобаста карда мешуд. Таърихнигорон ва солноманависони гузаштаи форсу тоҷик низ асосан даврабандии сулолави ва ё диниро мавриди истифода қарор додаанд.

Ба даврабандии таърихии нисбатан илмӣ, сиёсатшинос, донишманди соҳаи ҳуқуқ ва ходими давлатии Фаронса Жан Боден (1530-1596) асос гузоштааст. Ӯ ба дастовардҳои илмии замони эҳё така карда, аввалин шуда зинаҳои таърихии инсониятро ба давраҳои қадим, асри миёна ва нав тақсим намудааст, ки то имрӯз маъмулан заминаи илмии худро нигоҳ медорад.

Вале пойдории тафаккури динӣ ва дар ҷаҳорҷӯбаи тақдиру насиба ва сарнавишт (провиденсиализм) маҳдуд будани донишҳои таърихӣ, ба фаҳмиши воқеан илмии қонуниятҳои раванди таърих имкон намедод.

Аз асри XVIII вобаста ба ташаккули илми таърих зарурати даврабандиҳои мулоҳизакорона ва тақия бар маъхазу далелҳои воқеӣ дошта, ба миён омад. Ба таври дигар даврабандии таърихи инсоният аз асри XVIII баробари ба илм гузаштани донишҳои таърихӣ ҷанбаи нисбатан воқеъбинона пайдо кард. Вале ин ҳанӯз дарки пурраи илмӣ ва анҷоми ҳалли масъаларо нашошт.

Дар тӯли ин аср назарияҳои зиёду мухталифи даврабандии таърих пешниҳод гардиданд, ки дар байни онҳо назари иқтисодшиносии маъруфи англис Адам Смит (1723-1790), файласуфу маорифпарварони франсавӣ Анн Робер Тюрго (1727-1781), Жан Антуан Кондорсе (1743-1794) ва дигарон, гарчӣ ҳанӯз пояи кавии илмӣ нашошта бошанд ҳам, дар доираи ҷаҳонбинии таърихии замони худ хеле ҷолиб буданд. Бо мурури ташаккулёбии тафаккури илмии таърих, мувоҳиҷаҳо атрофи даврабандии он ва ихтилофи назар боз бештар суръат гирифт.

Мутобиқи пешниҳоди муаррих, бостоншинос ва мардумшиносии амрикоӣ Генри Люис Морган (1818-1881) таърихи инсоният аз се давраи асосӣ – ваҳшоният, барбарият ва тамаддун иборат мебошад. Бруно Гилдебранди олмонӣ (1812-1878) даврабандии таърихро аз рӯи тарзи муносибатҳои хоҷагидорӣи натуралӣ, пулӣ ва қарзӣ пешниҳод намудааст. Олими рус Л. И. Мечников (1838-1888) вобаста ба кашф ва истифодаи роҳҳои тичоратии обӣ даврабандии таърихро зинаҳои дарёӣ (наҳрӣ, тамаддуни қадим), баҳримиеназаминӣ (асри миёна), уқёнусӣ (давраи нав ва навтарин) ҷудо кардааст. Албатта метавон ақидаи боз ҷанде дигар олимони соҳаҳои мухталифи илмро пеш овард, ки ҳар кадоме вобаста ба равиҳои илмии ҳеш андешаронӣ намудаанд.

Аз даврабандиҳои зиёди пешниҳодшуда дар асри XIX бештар назарияҳои Г. Гегел (1770-1831), К. Маркс (1818-1883) ва Ф. Энгелс (1820-1895) ҷолиби диққат мебошанд.

Файласуфу чомеашиноси олмонӣ Г. Гегел фаҳмиши дараҷаи шуурнокӣ ё тафаккури халқро пеш оварда, кӯшиш кардааст, ки ба таҳлили мушаххаси шаклҳои ҷамъиятӣ ва рушди эволюсионии (муназзам, бечаҳиш) онро дарёбад. Вобаста ба рушди тафаккури озодихоҳии чомеа, ӯ зинаҳои раванди таърихро ин тавр муайян кардааст: а) давраи шарқӣ; б) давраи атиқа; в) давраи германӣ.

Ба ақидаи ӯ эътирофи конститусионӣ мутлақияти (монархия) пруссиягӣ давраи авҷи баланди тафаккури озодӣ ва интиҳои зинаи таърихӣ ҳисоб меёбад. Ҳамзамони Гегел, файласуфи фаронсавӣ, тарғибгари ислоҳоти иҷтимоӣ Анри Сен-Симон (1760-1825) бошад, се зинаи рушди ҷамъият: а) теологӣ; б) метафизикӣ; в) позитивиро пешниҳод намулдааст.

Карл Маркс ба тақсимбандии форматсионӣ асос гузошта, фаҳмиши «форматсия»-ро бо чанд мафҳум, аз ҷумла, «форматсияи ҷамъиятии иқтисодӣ», «форматсияи иқтисодӣ», «форматсияи ҷамъиятӣ» мавриди истифода қарор додааст. Ӯ дар асарҳои мафҳумҳои «давраи қадим», асрҳои миёна», «давраи нав» ва «демократия оянда» ё «чомеаи тосинфӣ», «чомеаи синфӣ» ва «чомеаи бесинфӣ (коммунизм)»-ро батақриб овардааст. Аз рӯи ақидаи К. Маркс, таърихи ҷамъият худ таърихи инкишофи истехсолот, таърихи тарзҳои истехсолот ҳисоб меёбад. Маҳз тарзҳои истехсолот, инкишофи онҳо вобаста ба афзоиши қувваҳои истехсолкунанда, сабаби ҷойи яқдигарро иваз кардани давраҳои таърихӣ мегардад. Назарияи даврабандии форматсионии К. Марксро В. И. Ленин (1870-1924) тақвият бахшид, ки он дар таърихнигории замони шӯравӣ чун асос қабул гардид. Вобаста ба тарзи муносибатҳои истехсолӣ, даврабандии панҷзинагӣ ё форматсионии чомеаи ибтидоӣ, ғуломдорӣ, феодализм, капитализм ва сотсиализм қабул гардида буд. Вале гуногунназарӣ дар фаҳмиши даврабандии таърихӣ аз тарафи олимони Аврупои Ғарбӣ ҳамоно идома дошт.

Дар замони муосир низ мубохиса ва пешниҳоди андешаҳо оид ба даврабандии таърихи умумичаҳонӣ идома дорад. Бархе аз муаррихон бар он назаранд, ки таърихи инсоният бояд ба давраҳои анъанавӣ (табиӣ), индустриалӣ (саноатӣ), иттилоотӣ (постиндустриалӣ) тақсимбандӣ шавад. Ҳамчунин кам нестанд ҷонибдороне, ки вобаста ба ивазшавии муносибатҳои истеҳсолӣ, таърихи умумиро ба давраҳои шикорчигӣ-чамъоварӣ, кишоварзӣ (аграрӣ-қосибӣ), саноатӣ (индустриалӣ) ва илмӣ-иттилоотӣ ҷудо мекунанд.

Ҳамин тариқ, таҳлили пайдоиш ва раванди даврабандии таърихӣ шаҳодат медиҳад, ки атрофи ин масъала ҳамфикрӣ вучуд надорад, аз ин рӯ, на ҳама нуқтаи назари пешниҳодшуда мавриди эътирофи умум ва тӯлонӣ қарор гирифтааст. Дар муқоиса то пош хӯрдани Иттиҳоди Шӯравӣ даврабандии форматсионӣ бештар мавриди эътирофи мутахассисони соҳа гардида буд.

Имрӯз олимони аксаран бар он назаранд, ки бояд бештар ба даврабандии нисбатан одии таърихӣ берун аз сиёсату идеологияи ба он созгор - қадимтарин, қадим, асрҳои миёна, нав ва наватарин таърихӣ кардан лозим аст. Вале ин ҳам барои тамоми муаррихон ҷавоби ягона ва қонёнкунанда дода наметавонад.

Аз ин рӯ, даврабандии барои таърихи халқи тоҷик ягона, бебаҳс ва қобили эътирофи умумро пешниҳод намудан ниҳоят мушкул аст. Вале ин моро аз масъулияти пешниҳоди ба талаботи замон ҷавобгӯи ин масъала озод карда наметавонад. Дар ин замина, аз даврабандии ба талаботи таърихнигории замони шӯравӣ созгор ёдовар шуда, зарурати аз тарафи муаррихони ниҳоят саршинос дар ҳамин ҷаҳорҷӯба чӣ тавр ҷой додани таърихи халқи тоҷикро бори дигар таҷлили назар кардан пеш меояд.

Бо назардошти ҳанӯз то миёнаҳои солҳои 50-уми асри гузашта мавҷуд будани гуногунақидагӣ дар таҳқиқи масъалаҳои ҳалталаби таърихи Осиёи Марказӣ дар таърихни-

гории шӯравӣ, бо ташаббуси Академияи илмҳои ИҶШС дар якҷоягӣ бо академияҳои илмҳои ҷумҳуриҳои Осиёи Миёна ва Қазоқистон дар Тошканд, аз 6 феврал то 30 январи соли 1954 Сессияи муштараки илмӣ баргузор гардид. Дар ин ҷаласаи ниҳоят бонуфуз, ки дар он олимони шинохтаи Москва, Ленинград (фёлан Санкт-Петербург), ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ, Озарбойҷон, Тотористон, Доғистон, ходимони сиёсӣ давлатӣ, нависандагон, рӯзноманигорон ширкату муҳокимаронӣ намуданд, панҷ масъала мавриди баррасӣ қарор гирифт. Аз ҷумла, яке аз он масъалаҳо (панҷум) «Доир ба даврабандии таърихи тошӯравии халқҳои Осиёи Миёна ва Қазоқистон» буд.

Қобили зикр аст, ки масъалаи даврабандии таърихии ин минтақа қаблан солҳои 1933, 1936, 1948 ва 1952 дар марказҳои муҳими илмӣ, аз ҷумла, Институти таърих ва Институти шарқшиносии Академияи илмҳои Иттиҳоди Шӯравӣ мавриди муҳокима қарор гирифта бошад ҳам, вале то охир ҳалли худро наёфта буд.

Дар Сессия доир ба даврабандии таърихи халқҳои Осиёи Миёна ва Қазоқистон маърузаи узви вобастаи Академияи илмҳои Тоҷикистон И. С. Брагинский, гузоришҳои мутахассисони соҳа аз ҷумҳуриҳои дигар Р. Н. Набиев, А. К. Кибиров, Г. Ф. Дахшлейгер, А. А. Росляков шунида шуд. Дар атрофи ин маърузаю гузоришҳо музокироти ниҳоят ҷиддии интиқодӣ сурат гирифт, ки дар он донишмандони соҳа М. Е. Массон, Б. А. Литвинский, А. И. Эшонов, М. М. Дяконов, А. М. Беленитский, Е. М. Жуков, А. Н. Бернштам, Я. Ф. Фуломов, Н. А. Кисляков, Г. А. Пугаченкова, О. Д. Чехович, Е. А. Давидович, С. П. Толстов ва дигарон баромад карда, ақидаҳои аз диди онҳо асоси эътимодбахши илмӣ доштаро пешниҳод намуданд. Маводи ин Сессия бо унвони «Материалҳои сессияи илмӣ, бахшида ба таърихи давраи тооктябрии Осиёи Миёна ва Қазоқистон» (Тошканд, 1955) ба ҷоп расидааст.

Аз муҳокимарониҳои ба даврабандии таърихи халқҳои кӯчии минтақа, ки доир ба он гуногунақидагии ҷиддӣ ҷой дошт, сарфи назар карда, вобаста ба мӯҳтавои масъалагузори имрӯза бештар ба таҳлили назари онҳо доир ба даврабандии таърихи халқи тоҷик рӯ меорем. Дар ин хусус қаблан бояд ба он диққат дод, ки И. С. Брагинский дар таҳлили илмии масъала таърихи аҳолии муқимӣ, яъне тоҷиконро дар марказ гузоштааст. Ӯ дар оғози суханронӣ маҳз ба ҳамин ишора карда мегӯяд: «...дар маърӯза лозим меояд, ки бояд бештар ба маводи мутааллиқ ба халқҳои муқимӣ таърихӣ кард». Бо назардошти маҳдудияти гузориши масъала мо танҳо ба хулосаи муқоисавии И. С. Брагинский, ки дар шакли ҷадвали алоҳида ба маърӯза замима шудааст, истинод менамоем.

Ба андешаи И. С. Брагинский давраи ҷомеаи ибтидоӣ барои ҳамаи халқҳои минтақаи Осиёи Миёна ва Қазоқистон як хел сурат гирифтааст, вале дар марҳалаҳои дигар, аз ҷумла зинаҳои ғуломдорӣ ва феодалӣ ин фарқият пурра эҳсос мешавад. И.С.Брагинский дар таърихи халқи тоҷик чунин давраҳои таърихро ҷудо намудааст:

1. Общинаи ибтидоӣ, ки барои ҳамаи халқҳои минтақа як хел ҷараён гирифтааст;

2. Қabilaҳои шарқӣ-эронӣ дар давраи инқирози ҷомеаи ибтидоӣ (ибтидои ҳазорсолаи якуми то солшумории мо);

3. Давраи тараққиёти муносибатҳои ғуломдорӣ (асрҳои VII то милод – III милодӣ);

4. Давраи ҷоннокшавии муносибатҳои феодалӣ (асрҳои IV – VIII);

5. Давраи рушд ва мустақкам гардидани соҳти феодалӣ (асрҳои IX – XV);

6. Давраи таназзули феодализм (асрҳои XVI – XIX);

7. Ба Руссия ҳамроҳ намудани Осиёи Миёна (миёнаи солҳои 60-уми асри XIX – инқилоби буржуазии Руссия соли 1917 (инро чун давраи нав ном мебаранд).

Албатта, даврабандии пешниҳод намудаи И. С. Брагинский дар пояи фаҳмиши марксистӣ ва назарияи форматсионии таърих бунёд ёфтааст ва табиист, ки баъди инқилоби Октябр -давраи сотсиализм, маъмулан давраи навтарин ҳисоб меёбад.

Аз байн рафтани Иттиҳоди Шӯравӣ боиси сушт шудани мақоми методологияи марксистӣ-ленинӣ ва ҳамзамон авҷ гирифтани назарияҳои гуногуни муҳолифи он гардид. Ҳанӯз дар асри ХХ баъзе аз олимони аврупоӣ раванди зинаҳои таърихиро такрори давра ба давраи тамаддуни кишварҳо медонистанд ва яке аз маъруфтарин ҷонибдорони ин назария олими англис А.Тойнби (1889-1975) буд. Ӯ таърихи инсониятро ба тамаддунҳо, ки новобаста аз ҳамдигар инкишоф ёфтаанд, тақсим мекунад. Тибқи назари ин донишманд ҳар яке аз онҳо се зинаи идомабахши нави ҳамдигар: тавлид, рушд ва заволро сипарӣ мекунад.

Ҷонибдорони назарияи тамаддунӣ доир ба қонуниятҳои умумии раванди таърихӣ бар ин ақидаанд, ки умумиятҳои сиёсӣ, маънавӣ, маишӣ, фарҳангӣ, шуури ҷамъиятӣ ва дигар унсурҳои тақвиятбахши ҳамдигари инкишоф, метавонанд тамаддунҳоро ба ҳам биёваранд. Дар ин замина се навъи тамаддунро муайян мекунад:

а) тамаддуни ибтидоӣ, бидуни фаҳмиши ғоявии рушд, яъне берун аз замони таърихӣ;

б) тамаддуни Шарқ, ки дорои хусусияти даврагии рушд, омезиши гузаштаву имрӯза ва арҷгузорӣ ба анъанаҳои динӣ мебошад;

в) тамаддуни аврупоӣ (мутараққӣ ё техникӣ), ки ба ақидаи ҷонибдоронаш асоси онро ғояи рушди бемайлони ташкил медиҳад.

Дар замони муосир низ мубоҳиса ва пешниҳоди нуқоти назар оид ба даврабандии таърихи инсоният идома дорад. Бархе аз муаррихон бар он ақидаанд, ки таърихи инсоният ба давраҳои анъанавӣ (табӣӣ), индустриалӣ (сано-

атӣ), итилоотӣ (постиндустиалиӣ) тақсимбандӣ мешавад. Ҳамчунин кам нестанд ҷонибдороне, ки вобаста ба ивазшавии принципҳои асосии усули истеҳсоли неъматҳои моддӣ, таърихи башарро ба 4 давра:

- а) шикорчигӣ- ҷамъоварӣ;
- б) кишоварзӣ (аграрӣ)- қосибӣ;
- г) саноатӣ (индустиалиӣ);
- в) илмӣ-итилоотӣ ҷудо мекунад.

Ҳамин тариқ, таҳлили пайдоиш ва истифодаи назарияҳои даврабандии таърихӣ шаҳодат медиҳад, ки атрофи масъалаи мазкур гуногунақидагии зиёд мавҷуд аст ва на ҳама нуқтаи назари пешниҳодшуда мавриди эътирофи умум ва тӯлонӣ қарор гирифтааст. Дар ин ҷода нисбат ба дигар ақидаҳои пешниҳодшуда, даврабандии форматсионӣ ва тамаддунӣ бештар ҷонибдор пайдо кардаанд.

Имрӯз олимони шинохтаи соҳа бар он назаранд, ки **бояд бештар ба ҷунин тарзи даврабандии нисбатан одии таърихӣ таъяс карда шавад: қадимтарин, қадим, асрҳои миёна, нав ва навтарин**. Ба назари мо низ ҷунин тарзи даврабандӣ дар таърихнигории кунунӣ бештар мавриди эътироф қабул шудаду дар фазои илмии пасошӯравӣ низ мавриди истифода қарор гирифтааст. Таърихшиносони ҷумҳуриҳои Федератсияи Русия, Қазоқистон, Беларус, Арманистон дар заминаи ҳамин даврабандӣ, таърихи халқу кишварҳои худро банду баст кардаанд. Вале эътирофи ҷунин пешниҳод гарчанде диди таърихи аз таъсири сиёсӣ ва идеологӣ то андозае ҳифз намояд ҳам, вале ҳанӯз ҳалли пурра ва боэътимоди масъаларо роҳандозӣ карда наметавонад. Аз ин ҷост, ки гуногунназарӣ боқӣ хоҳад монд.

Диди муқоисавии ақидаҳои даврабандии то кунун дар таърихнигории умумибашарӣ ҷой дошта, ба ҳулосае меорад, ки таърихи халқи тоҷик чун ҷузъи таркибии таърихи умумибашарӣ бояд бо назардошти ин ҳамбастагӣ тақсимбандӣ гардад. Дар баробари ин, набояд хусусиятҳои ба худ хоси онро нодида гирифт. Таҳлили амиқи воқеияти ба

зинаҳои таърихи тоҷикон хос ҳулосаеро пеш меорад, ки таҳқиқи илмии таърихи ин халқи тамаддунофар дар доираи чунин даврабандӣ бояд сурат гирад:

1. Давраи қадимтарин - Аҷдодони тоҷикон дар замонҳои қадимтарин (ибтидои пайдоиши ҷомеаи инсонӣ – ҳазорсолаи VI пеш аз милод).

2. Давраи қадим - Ташаккули давлатдорӣ ва тамаддуни ориёӣ (ҳазорсолаи VI то милод – охири асри II милодӣ).

3. Асрҳои миёна - Ташаккули халқи тоҷик ва давлатдории он. Муборизаи озодихона ва ҳифзи рисолати тамаддунофарии аҷдодӣ (асри III милодӣ - то миёнаи асри XIX).

4. Давраи нав - Тоҷикон дар замони тобеияти мустамликавӣ (нимаи дууми асри XIX-ибтидои асри XX).

5. Давраи навтарин - Оғози эҳёи давлатдории миллии тоҷикон (солҳои 1917 - 1991).

6. Давраи муосир – Истиклоли комил ва эҳёи давлатдории миллӣ (соли 1991- то имрӯз).

Бо назардошти хусусиятҳои хос ва раванди ташаккули халқи тоҷик, тамаддун ва давлатдории он ҳар як давраи таърихӣ ба марҳалаҳои зерин тақсимбандӣ мешаванд:

I. ДАВРАИ ҚАДИМТАРИН - АҶДОДОНИ ТОҶИ-КОН ДАР ЗАМОНҲОИ ҚАДИМТАРИН

(ибтидои пайдоиши ҷомеаи инсонӣ - ҳазорсолаи VI то милод):

1. Осиёи Марказӣ - яке аз минтақаҳои пайдоиши одам ва ҷомеаи инсонӣ. Осори асри қадими санг (палеолит) дар Осиёи Марказӣ ва ҳудуди Тоҷикистони имрӯза.

2. Аҷдодони тоҷикон дар давраи асри миёнаи санг. Осори давраи асри миёнаи санг (мезолит) дар Осиёи Марказӣ ва Тоҷикистони имрӯза (ҳазорсолаи 10-6 то милод).

II. ДАВРАИ ҚАДИМ- ТАШАККУЛИ ДАВЛАТДОРӢ ВА ТАМАДДУНИ ОРИӢ

(ҳазорсолаи VI то милод- охири асри II милодӣ):

1. Аҷдодони тоҷикон дар замони инқилоби неолитӣ. Маданияти Ҳисор (ҳазорсолаи VI -IV то милод).

2. Ачдодони тоҷикон дар сарғаҳи тамаддуни кишоварзӣ ва ҳунармандӣ ва шахрсозии Осиёи Марказӣ. Саразми бостонӣ ва осори аҳди биринҷӣ.

3. Ташаккули давлатдорӣ ва тамаддуни ориёӣ (ҳазорсолаи V то милод – асри II милодӣ).

III. АСРҲОИ МИЁНА - ТАШАККУЛИ ХАЛҚИ ТОҶИК ВА ДАВЛАТДОРИИ ОН. МУБОРИЗАИ ОЗОДИХОҲОНА ВА ҲИФЗИ РИСОЛАТИ ТАМАДДУНОФАРИИ АЧДОДӢ

(асри III милодӣ - миёнаи асри XIX):

1. Оғози раванди ташаккули халқи тоҷик ва давлатдории он (асрҳои III-VII).

2. Муборизаи озодихоҳии халқи тоҷик дар роҳи истиқлол ва эҳёи фарҳанги миллӣ (асрҳои VII-VIII).

3. Анҷоми ташаккули халқи тоҷик. Давлати Сомониён (819-1005) - падидаи беназири таърихи тоҷикон (асрҳои IX-X).

4. Тоҷикон дар роҳи муборизаи озодихоҳона ва ҳифзи анъанаҳои тамаддунофарии ачдодӣ (асри XI-XV);

5. Идомаи рисолати таърихӣ-тамаддунофарии халқи тоҷик дар давраи ғоҷабори асрҳои XVI-миёнаи XIX.

IV. ДАВРАИ НАВ - ТОҶИКОН ДАР ЗАМОНИ ТОбЕИЯТИ МУСТАМЛИКАВӢ (нимаи дуҷуми асри XIX – соли 1917).

V. ДАВРАИ НАВТАРИН - ОҒОЗИ ЭҲӢИ ДАВЛАТДОРИИ МИЛЛИИ ТОҶИКОН (солҳои 1917-1991):

1. Тоҷикистони шӯравӣ. Оғози эҳёи давлатдории миллӣ (солҳои 1917-1991);

VI. ДАВРАИ МУОСИР- ИСТИҚЛОЛИ КОМИЛ ВА ЭҲӢИ ДАВЛАТДОРИИ МИЛЛӢ.

1. Ҷумҳурии Тоҷикистон - эҳёи комили давлатдории миллӣ (1991- то имрӯз).

**Ҳамбастагии даврабандии таърихи халқи тоҷик бо
таърихи умумибашарӣ**

Таърихи умумӣ	Таърихи халқи тоҷик
<p>1.Чомеаи ибтидоӣ (аз замонҳои қадимтарин, ташаккули одам ва чомеаи инсонӣ то пайдоиши шаҳр-давлатҳо дар охири ҳазорсолаи IV то милод. Фарҳанги замони ибтидоӣ (то пайдоиши хат).</p>	<p>1.Давраи қадимтарин (ибтидоӣ пайдоиши чомеаи инсонӣ - ҳазорсолаи VI то милод). Осиёи Марказӣ - яке аз минтақаҳои пайдоиши одам ва чомеаи инсонӣ. Осори асри қадими санг. Аҷдоди тоҷикон дар асри миёнаи санг (мезолит). Осори давраи мезолит дар Осиёи Марказӣ ва Тоҷикистони имрӯза (ҳазорсолаи 10-6 то милод).</p>
<p>2.Дунёи қадим (охири ҳазорсолаи IV пеш аз милод – охири асри V мелодӣ). Аз пайдоиши аввалин шаҳру давлатҳо дар Байнаннаҳрайн то шикасти империяи Рим. Пайдоиш ва ташаккули фарҳанги хаттӣ.</p>	<p>2. Давраи қадим (ҳазорсолаи VI то милод - охири асри II мелодӣ). Аҷдодони тоҷикон дар замони инқилоби неолитӣ. Маданияти Ҳисор (ҳазорсолаи VI-IV то милод). Аҷдоди тоҷикон дар сарғаҳи тамаддуни кишоварзӣ хунармандӣ ва шаҳрсозии Осиёи Марказӣ. Саразми бостонӣ ва осори аҳди биринҷӣ.</p> <p>Ташаккули давлатдорӣ ва тамаддуни ориёӣ (ҳазорсолаи V то милод – асри II мелодӣ).</p>

<p>3. Асрҳои миёна (асри V – миёнаи асри XVII). Инкишофи муносибатҳои заминдорӣ, шакли асосии идоракунии – монархия (мутлақият), фарҳанги динӣ.</p>	<p>3. Асрҳои миёна (асри III милодӣ - миёнаи асри XIX). Ташаккули халқи тоҷик ва давлатдории он. Муборизаи озодихона ва ҳифзи анъанаҳои тамаддунофари аҷдодӣ.</p>
<p>4. Давраи нав (миёнаи асри XVII – ибтидои асри XX - соли 1917). Инкишофи муносибатҳои молия, пулӣ, инқилоби саноатӣ ва ташакулли ҷомеаи индустриалӣ, рушди фарҳанги дунявӣ.</p>	<p>4. Давраи нав (нимаи дуоми асри XIX-ибтидои асри XX). Тоҷикон дар замони тобеияти мустамликавӣ.</p>
<p>5. Давраи навтарин. Ибтидои асри XX (аз соли 1917) – ибтидои асри XXI. Шаклҳои гуногуни рушди иқтисодӣ, сиёсӣ ва фарҳангӣ, ҷомеаи итилоотӣ.</p>	<p>5. Давраи навтарин (солҳои 1917-1991). Тоҷикистони замони шӯравӣ. Оғози эҳёи давлатдории миллӣ (солҳои 1917-1991). 6. Давраи муосир-истиклоли комил ва эҳёи давлатдории миллӣ (солҳои 1991 то имрӯз) Ҷумҳурии Тоҷикистон - эҳёи комили давлатдории миллӣ.</p>

III. МАСОИЛИ ҲАЛТАЛАБИ ТАЪРИХНИГОРИИ МИЛЛИИ МУОСИР

Бо тақя ба ин чузъиёти даврагии дар маркази Консепсия таҳқиқи таърихи халқи тоҷик қарорёфта, бояд мутахассисони соҳа бештар ба таҳлили илмии масоили аз диди таърихнигории муосир ҳалталаб диққати махсус зоҳир намоянд.

Пӯшида нест, ки нобасомониҳои давраи «бозсозӣ»-и горбачёвӣ, ғочиии чанги дуҷоми ҳамватании солҳои 1992-1997, мушкилоти иқтисодӣ, кӯшишҳои бамавриду бемаврид ва аксаран сабуқфикронаи «таърихдонон»-и навбаромади маълумоти кофии касбӣ надошта ва таърихро ба мақсадҳои ғаразнок истифодакунанда, то андозае анъанаҳои таърихшиносии илмии замони шӯравиро ҳалалдор намуданд.

Аз тарафи дигар ҳамаи он падидаву кӯшишҳои назари навро дар омӯзиши таърих фақат як амали барқасдона маънидод намудан хатост. Бояд иқрор шуд, ки ҳамин гуногунназарӣ ва ихтилофи ақидаҳо, барои пешрафти илми таърихи ватанӣ дар давраи мустақилият такони ҷиддӣ дод. Акнун олимони касбӣ аз маҳдудияти идеологии пештара раҳо ёфта, як қатор таҳқиқоти ҷиддию рӯзмарра рӯи ҷоп оварданд, ки ин худ саҳми назаррасест дар ташаккули худшиносии миллӣ ва таъмини бебозгашти ваҳдати ризоияти ҷомеаи пасошӯравӣ.

Зарурати гузаронидани ҷашну маърақаҳои дар воқеъ ба пешравии илми таърих такондиҳанда, ки бевосита бо ташаббуси Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти кишвар, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон

сурат гирифтаанд, барои қавитар гаштани худогоҳии миллӣ таъсири амиқе гузоштаанд.

Имрӯз метавон даҳҳо таҳқиқоти ба талаби замон ҷавобгӯи муаррихони муосирро ном бурд, ки анъанаҳои бехтарини таърихнигории миллиро нигоҳ дошта, дар риояи принципҳои ҳақиқатнигории таърихӣ намунаи баланд нишон додаанд. Аз ин наشري таҳқиқоти бунёдии 6 ҷилдаи «Таърихи халқи тоҷик» гувоҳӣ медиҳад. Аз тарафи дигар ин дастовардҳо масоили ҳалталаби дар таърихнигории миллӣ ҷой доштаро боз возеҳтар нишон додаанд. Дар ин замина бояд қайд кард, ки дар асарҳои таърихии Президенти мамлакат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон самтҳои зарурӣ ва усули омӯзиши таърихи миллат хеле воқеъбинона муайян шудаанд.

Бо назардошта талаботи имрӯза ба таърихшиносони ватанӣ лозим меояд, ки дар таҳқику пешрафти илми муосири таърих ба чунин масъалаҳои ҳалталаб бештар таваҷҷуҳ зоҳир намоянд:

1. Маълум аст, ки баъзе ба ном муҳаққиқони ҷумҳуриҳои минтақа қувваи бузургу ифтихорбахшу ба созандагӣ даъваткунандаи илми таърихро дар амали ғаразнокӣ сиёсии худ мавриди истифода қарор додаанд. Онҳо ҳарчи бештар ба ягон далели маъҳазӣ кӯшиш ба харҷ медиҳанд, ки решаҳои ташаккули этникии худро дар минтақа таърихан «чуқуртару қавитар» гардонанд.

Таачубовар он аст, ки ин «таърихсозон» ҳалли масъаларо дар худуди давлатдорӣ имрӯзаи худ ва баъзан дар паҳноӣ тамоми минтақаи Осиёи Марказӣ меҷӯянд ҳаммаи бурдборӣҳои ҷашмраси таърихии дар ин минтақа доштаро аз гузаштаи дур то ба имрӯз чун дастоварди пешгузаштагонӣ худ нишон доданӣ мешаванд. Акнун таърихи

кӯчиш ё мигратсияи оммавӣ ва давраҳои онро ба гӯшаи фаромӯшӣ партофта, ҷойҳои сукувати имрӯзаро пойгоҳи азалии хеш мехонанд. Аз рӯи чунин таърихбандии худудӣ ин зумра муаррихон ба пешгузаштагонӣ сокинони асили минтақа – тоҷикон ҷой монданӣ нестанд. Ин албатта, сабаби ангезиши ақидаҳои мухталифу якдигарро тамоман радкунанда гардидааст. Албатта, кӯшиши беасоси ин «таърихсозон» баъзе олимонро водор месозад, ки маҳз бо ҳамон усули дурушту нопечон ба онҳо ҷавоб гардонанд. Вале ин усул ҳадафрас буда наметавонад.

Имрӯз бозёфтҳои бостоншиносӣ барои омӯзиши воқеан илмӣ замони қадимтарин ва қадими аҷдоди мо, барои тақвияти ақидаи шарқшиносони сатҳи ҷаҳонӣ, ки тоҷиконро чун сокинони азаливу муқимии ин минтақа бо далелҳои раднопазир ба исбот расондаанд, имкони бештаре фароҳам овардаанд.

Таърих илми дақиқ аст ва хирадмандию дақиқназариро талаб мекунад. Ба таҳқиқотчиёни ватанӣ лозим меояд, ки бештар ба бозёфтҳои бостоншиносию далелҳои раднопазири хаттӣ таъя карда, аз мавқеи беғаразона ва одилонаи таърихӣ ҳукм бароранд. Дар ин ҷода қорбасти ҳамон кӯшиши пайгирона ва хирадмандонаи ғафуровӣ лозим аст. Амали баръакс аз бузургманишии беасос беш буда наметавонад.

Дар ҳалли ин қазия таҳқиқотчӣ бояд ба ғуруру такабури халқиятгаройӣ ё милли роҳ надода, бештар дар асоси сарчашмаҳои дақиқу раднопазир, ҳақиқати таърихро собит созад. Аз ин рӯ, усули «таърихкушӣ»-ву таҷовузи таърихии худиву бегонаҳо барои мо қатъиян бегона аст. Ин усул барои ононе хос аст, ки аз ҷустуҷӯи далелҳои амиқу раднопазир меҳаросанд, чунки ин дақиқсанҷӣ хав-

фи нопойдории решаҳои таърихиашонро бештару назар-растар мегардонад.

Таърихноогоҳиву таҳрифи беасоси таърих як хел зарар-овар аст. Муҳаққиқи асил бояд як мизон дошта бошад, мизони беғаразӣ, ҳақиқатнигории воқеӣ. Аз бузургма-нишии таърихӣ то инсонбадбинии фашистӣ як қадам роҳ аст. Баҳсҳои таърихиро беҳтар мебуд, на дар ҳолати маҳ-дудият дар доираи ҷумҳурии худ, балки дар мубоҳисаҳои илмии сатҳи байналмилалӣ ҳаллу фасл намуд. Онгоҳ ба худмуаррифии беасос ҷой нахоҳад монд.

2. Таърих илми гражданию дунявист, он бояд аз фаҳ-миши динӣ ҷудо бошад. Иддае аз таърихдонони мо аз куб-ҳи методологии материалистӣ меҳаросанду ҳарчи бештар ба фаҳмиши идеалистӣ майл доранд. Ин худ маънии дур шудан ё инкори қонуниятҳои таърихии ҷомеаи умумиба-шариро дорад. Ин зумра «таърихшиносон» дар зери маф-ҳуми «тамаддуни исломӣ» ҳарчи бештар тафаккури во-қеан илмии таърихиро бо фаҳмиши динӣ мепайванданд. Ин дар адабиёти таълимӣ низ ба назар мерасад. Дар ки-тоби дарсии мактаби миёна бояд ҳамон донишҳое дохил гарданд, ки дар илм қабул шудаанд ва пояи қавии илмӣ доранд. Масъалаҳои баҳсноки илмӣ ё ғайриилмӣ, ки дар асоси асотире қарор ёфтаанд нафақат зехни мантиқии хо-нандаро суст, инчунин майлу рағбати ӯро нисбат ба ар-зишҳои таърихӣ кунд хоҳанд кард.

3. Доир ба таърихи асрҳои миёна бояд ҳаминро қайд кард, ки ин давраи мураккабтарини таърихи халқи тоҷик ҳисоб меёбад. Ҳарчанд доир ба ин давра олимони ватанӣ ва хориҷӣ таҳқиқоти зиёде ба анҷом расонидаанд, вале аз ин шумораи масъалаҳои ҳалли худро наёфта кам нагаш-тааст. Ин давраи дурударози таърихӣ барои тоҷикон ҳам

тақдирсозу ҳам фочиабор ҳисоб меёбад. Маҳз дар ин давра тоҷикон нафақат аз ифтихори ташаккули халқияту ғурури давлатдорӣ хеш бархӯрдор гаштаанд, инчунин тақдир ба сари ин қавм фочиаи бисёрасраи ҳукмронӣ сулолаивазкуниҳои аҷнабиён, ғорату турктозиҳои беохирро бор намуд.

4. Дар ҳолате ки таърихи ин халқи бостонӣ бо таърихи авлоду қабилаҳои кӯчи дар тӯли қарнҳо ба ин диёри аҷдодиашон воридшуда ниҳоят печидаю омехта гаштааст, омӯзиши амиқи он мушкилоти зиёдеро пеш меорад. Хушбахтона, дар ин самт таҳқиқоти безаволи Б. Ғафуров метавонад чун ситораи роҳнамо бароямон хизмат кунад. Фақат таҳкурсии маъхазии онро васеъ карда, ҳулосаҳои таҳқиқотчиёни шинохтаи ватанию хориҷиро бештар асоснок намудан зарур аст.

5. Дар байни масоили ниҳоят зиёду печидаи асримиёнагӣ ҳарчӣ бештар бояд ба равшангарии илмӣ рисолати тамаддунофари халқи тоҷик, ки дар анъаноти ҳоси кишоварзӣ ва шаҳрсозӣ, ҳунармандиву тичорат, адабиёту илму санъат ва ғайра дар Осиёи Марказӣ ғолибан ба назар мерасид, диққат дода шавад.

6. Доир ба омӯзиши давраи асримиёнагии таърихи халқи тоҷик сухан ронда, бояд махсус қайд намоем, ки дастовардҳои ҷиддию қавӣ дар ин чорсӯ кам набошад ҳам, вале ба ҳалли ба талаби замон ҷавобгӯи онҳо ҳанӯз ниёз дорем. Хушбахтона, метавон аз хизмати мутахассисони дар шинохти сарчашмаҳо қобилият дошта, ёдовар шуд. Фақат лозим меояд, ки ба ҷалби бевоситаи мутахассисони маъхазшинос ва муттамарказ намудани самтҳои омӯзиши сарчашмаҳои таърихӣ бевосита ба гузаштаи дуру наздики халқи тоҷик иртибот дошта, кӯшиш ба харҷ дод. Вақти

он расидааст, ки ба чопи маъхазҳои хатгӣ чиддан машғул шуда, мутахассисон ҳарчи бештар ба доираи таҳқиқоти маъхазшиносӣ кашида шаванд.

7. Маълум аст, ки аз рӯи ҳаҷму шумора таҳқиқоти ба нимаи дуҷуми асри XIX ва ибтидои асри XX бахшидашуда нисбат ба дигар давраҳои таърихӣ хеле зиёдтар ба назар мерасанд, вале масъалаҳои рӯзмарраи ҳалталаби ин давра низ кам нестанд. Аниқтараш ақидаҳои мухталифи як силсила гузоришу таҳқиқоти рӯи қор омада, бозомӯзӣ ва таҳқиқу таҳлили нав талаб мекунанд. Аз ҷумла, диққати мутахассисон дар ин ҷода бояд ба ин самтҳо равона карда шавад:

а) ҳам дар адабиёти илмии тоинқилобӣ ва ҳам давраи шӯравӣ доир ба тасарруфи Осиеи Миёна аз тарафи Русия, аз ҷумла ҳудуди кунунии Тоҷикистон баҳои сатҳию ихтилофангез дода шудааст. Агар таҳқиқотчиёни тоинқилобӣ ин амали Русияро чун вазифаи хайру башардӯстонаи мамлақати «мутамаддин»-и худ нисбат ба халқҳои «қафомонда», ки аз «ӯҳдадорӣ таърихӣ» имконияти иқтисодӣ ва ҳарбиашон бармеояд, ба қалам дода бошанд, таҳқиқотчиёни шӯравӣ онро чун сиёсати мустамликахоҳонаи мутлақияти Русия нишон дода, дар айни замон натиҷаи назарраси дигаргунсозӣҳои сиёсӣ, иқтисодию иҷтимоӣ ва фарҳангии ин падидаи таърихиро дар марказ гузоштаанд. Дар ин замина муҳаққиқон дигар масъалаҳоро ба он тобеъ намуда, аз ҳар ҷиҳат ин амалро чун адолати тақдирсози таърихӣ арзёбӣ менамоянд.

Вобаста ба давраҳои гуногуни таърихӣ, ихтилофи нисбатан чиддӣ байни олимони дар атрофи мафҳуми мувофиқи ба доираи ҳудудии Русия кашидани минтақа ҳисоб меёбад. Ин амалро то солҳои 30-юми асри гузашта чун

тасарруфи Русия ном мебурданд. Баъдтар (аз давраи баъдичангӣ) дар доираҳои илмӣ мафҳуми «ҳамроҳ шудан» расман ҷой ёфт. Вале дар даҳсолаҳои охир мафҳуми «забт намудани Осиёи Миёна аз тарафи Русия» боло гирифт. Муаллифоне низ ҳастанд, ки ду ибора «забткорӣ» ва «ҳамроҳшавии ихтиёрӣ»-ро дар якҷоягӣ мавриди истифода қарор додаанд. Дар ин ҷода лозим меояд, ки дар қатори маъхазҳои русӣ аз сарчашмаҳои маҳаллӣ васеъ истифода бурда шуда, то андозае зарари моддии дар рафти амалиёти ҳарбӣ ба сокинони минтақа расида ва шумораи қурбоншудагон тахминӣ бошад ҳам, муайян карда шавад. Вале ин ҳаргиз маънои онро надорад, ки таҳқиқотчиён аз натиҷаи то андозае тақдирсози ин амал ба тамоми сарфи назар намоянд. Ҳамаи ин хулосаи воқеъбинонаи илмиро талаб дорад;

б) яке аз масъалаҳои ислохталаб, баҳои воқеъбинона додан ба давраи сармоядорӣ тоинқилобӣ дар ҳаёти халқ-ки тоҷик дар охири асри XIX – ибтидои асри XX ҳисоб меёбад. Дар адабиёти илмию оммавии замони шӯравӣ ин давра чун бадбахтии кулл фаҳмонда мешуд. Ин баҳои хеле бадбинонаю ғаразнокест нисбат ба сохти сармоядорӣ. Ин баҳо аз як тараф асоси воқеӣ дошта бошад ҳам, вале на ҳамаи тарафҳои он лоқи ҳукми қатъӣ ва бунёдкани таърихӣ мебошад. Масалан, иқтисоди бозорӣ, гуногунии тарзи моликиятдорӣ, амали институтҳои демократӣ, ошкорбаёнӣ, ҳифзи ҳуқуқи инсон ва ғайра, ки аз табиати капитализми мутараққӣ бармеоянд, дар муқоиса ба муносибатҳои патриархаливу феодалии дар минтақа пояҳои устувор дошта, бояд баҳои мувофиқу одилона гиранд;

в) ба доираи ҳаракати инқилобӣ кашидани тамоми Осиёи Миёна, алалхусус ноҳияҳои Тоҷикистони имрӯза

низ дар адабиёти шӯравӣ шарҳи воқеъбинона наёфтааст. Маълум аст, ки ин чараён то дараҷае ба ноҳияҳои саноатӣ таъсири амиқ дошт. Дар бекигарии Бухорои Шарқӣ то охири асри XIX ҳаракати деҳқонӣ на фақат характери зиддифеодалии нисбатан стихиявӣ дошт, инчунин дар он падидаҳои озодихоҳӣ, алайҳи ҳукмронии манғитиён баръало мушоҳида мешуд. Дуруст аст, ки дар ин чунбиш мавқеи мардикорон дар ҳадди қарнҳои XIX-XX назаррастар буд. Бояд муайян намуд, ки ҳадафи асосию дувумдараҷаи ин мубориза дар чист ва то кадом андоза характери сиёсӣ ва миллий - озодихоҳӣ пайдо карда буд;

г) дар аксари таҳқиқотҳои илмӣ ба ин давра мутааллиқ буда, ҳамроҳ намудани мулкҳои мустақилу ниммустақили Бухорои Шарқӣ ба Аморати Бухоро фақат яктарафа ҳамчун забтқорӣ амир бо ёрии расмии Русия шарҳ ёфтааст. Аз ин рӯ, муқобилияти ин мулкҳо чун ҳаракати озодихоҳона арзёбӣ шудааст. Аз тарафи дигар, вучуд доштани давлату давлатчаҳои мустақилу ниммустақил худ нишонаи парокандагии феодалист, ки дар ҳама ҳолат падидаи манфию зараровари ҷомеа қаламдод мешавад. Агар ин тавр бошад, пас амали мутамавқазқунии иҷбориро чӣ тавр бояд шарҳ дод? Амали прогрессивӣ ё баръакс. Ин таҳлилу шарҳи муносиб талаб мекунад;

д) дигар масъалаи ҳалталаби ин давра фаҳмиши бедоршавии ҳисси худшиносии миллист. Албатта, дар назари аввал ин масъала баҳсноқ менамояд. Вале мушоҳидаи раванди воқеаҳои сиёсӣ ва ғояҳои мухталифи идеявии ин давра ба бедоршавии ҳисси миллий заминаи мувофиқ гузошт. Ин раванд ба монетаҳои ниҳоят ҷиддии пантуркизм нигоҳ накарда, то андозае маҷрои худро пайдо намуда буд, ки дар мисоли маорифпарварон, ҷадидон, ҷавонбуҳо-

риён, алалхусус дар мисоли бедоршавии ҳисси миллии С. Айнӣ ва ҳаммаслакону пайравонаш бараъло эҳсос мешавад. Бояд қайд кард, ки ҳаракати сиёсӣ чамъиятии ин давра ба пайдоиши як силсила корҳои таҳқиқотӣ нигоҳ накарда, ҳоло ҳам таҳлили нисбатан пурраи худро наёфтааст;

е) заминаҳои инқилоби сотсиалистӣ ва халқӣ дар кишвар низ таҳқиқоти мукамалро тақозо дорад. Оид ба ин воқеаи муҳиму гардиши тақдирсози таърихӣ низ фикрҳои мухталифу сатҳӣ кам нестанд. Аз ҷумла, доир ба аниқ муайян намудани тезиси «экспорти инқилоб» ва дараҷаи ҷаҳонбинии идеявии халқи маҳаллӣ, ки аз сатҳи бедории сиёсӣ ё дараҷаи иштироки он дар раванди воқеаҳои инқилобӣ бармеояд, таҳқиқи тозаю воқеъбинонаро тақозо дорад.

8. Дар тақдири таърихии халқи тоҷик давраи шӯравӣ макоми ҳалқунанда дорад. Ин давраи эҳёи давлатдорӣ, дастовардҳои муқоисанашавандаи сиёсӣ, иҷтисодӣ, иҷтимоӣ фарҳангист.

Ғалабаи Инқилоби Октябр дар тақдири тоҷикон ва дигар халқҳои мазлуми империяи Русия барои эҳё ва таҷавули давлатдорӣ миллӣ заминаи мусоид фароҳам овард. Маҳз ба тӯфайли ин инқилоб дар таърихи башариат аввалин шуда, дар ҳалли масоили миллӣ қадамҳои нисбатан устувор гузошта шуд. Эҳёи давлатдорӣ тоҷикон низ берун аз ин инқилоб сурат гирифта наметавонист. Бо эҳсоси ҳамин воқеият Президенти кишвар, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон таъкид намудаанд: «Чӣ ҷои пинҳондорӣ? Дар арафаи инқилоб ҳолати сиёсӣ ва иҷтимоии мардуми мо ба харобӣ расида буд. Аз фишорҳои бераҳмонаи бадхоҳони қудратманди дохиливу хориҷӣ халқи

точик рӯ ба таназзул оварда буд. Мавқеи таърихию иҷтимоии ӯ аз ҳар ҷиҳат суст мешуд. Илму адабиёт ва забони пурмоёву ширадори тоҷикӣ дар шаҳрҳои бостонӣ шукӯҳу шаҳомати қадимаи худро аз даст медод. Ҷабру ситами аҷнабиён кишварро хароб, мардумро пажмурдаву ноумед сохта, косаи сабрашонро лабрез менамуд.

Ба ин маънӣ метавон гуфт, ки Инқилоби Октябр ба мардуми мо умеду умри дубора бахшид. Халқи тоҷик баъди ҳазор соли аз байн рафтани сулолаи Сомониён боз соҳибдавлат шуда, дар харитаи сиёсии ҷаҳон арзи вучуд кард» (Эмомалӣ Раҳмон. «Тоҷикон дар оинаи таърих». Китоби якум. Аз Ориён то Сомониён. –Лондон, 2001. С.103).

Аз ин ҷост, ки омӯзиши таърихи инқилобу замони баъдиинқилобӣ ба таҳқиқу таҳлили ниҳоят воқеъбинонаю беғаразона ниёз дорад. Бар хилофи ҳукми беасоси ашхосе аз таърихнависони навбаромад, ин давра давраи тақдирсоз буди мемонад. Акнун вақти он расидааст, ки бе ягон побандӣ ё маҳдудияти идеологию методологии анъанавии даврони шӯравӣ, ин зинаи таърихӣ, бояд яке аз мавзуҳои марказии пажӯҳиши муаррихони муосир қарор ёбад.

Таърихи ҳар миллату давлат давраҳои медонад, ки бо гузаштани вақту замон аҳамият ва шукӯҳу шаҳомати онҳо бараълотар эҳсос мешавад. Бесабаб нест, ки давраи Сомониёнро бо ифтихор ба ёд оварда, ҳарчи бештар ба таърихи он тавачҷуҳ менамоем. Аз қарри асрҳо далелҳои меҷӯем, ки ба он чи таҳқиқотчиён овардаанд чизе илова гардад. Бале, он давраи ташаккули халқу давлатдории тоҷикон буди аз он бояд ифтихор дошта бошем. Дар баробари ин, бояд фаромӯш накунем, ки баъди қариб ҳазор

сол, эҳёи давлатдорӣ насибамон гашт. Албатта, на дар он худуди таърихии хеш. Ин ҳукми таърихро бояд бо эҳсоси воқеияту чашми ҳақиқатбин нигарем. Ин давраи эҳёи давлатдорӣ ва ташаккули худшиносии миллии хешро дидаву доништа ба гӯшаи фаромӯшӣ напартоем. Имрӯз, ки сухан аз истиқлоли комил меравад, бояд роҳу зинаҳои ба ин баландӣ расиданро низ фаромӯш накунем.

Солҳо мегузаранд, ин дастоварду санаҳо албатта, чун мавзуи муҳимми таҳлилу таҳқиқ қарор мегиранд. Аз ин рӯ, бояд ҳамеша хотираи муқаддаси он падару бобоёне, ки дар обод намудани Тоҷикистони азиз сахмгузори намуданд, дар пеши назари муаррихон қарор дошта бошад.

9. Таҳқиқоти пурраю бунёдии халқи тоҷик ё Ҷумҳурии Тоҷикистон бе омӯзиши нисбатан ҷиддии таърихи гузаштаю навтарини ҳар як вилояту ноҳияи кишварамон пурра буда наметавонад. Аз рӯи анъанаи таърихнависи тоинкилобӣ ва шӯравӣ асоси таҳқиқоти таърихи маълумоти таърихии шаҳрҳои марказӣ ташкил медоданд. Акнун вақти он расидааст, ки ба кишваршиносии таърихӣ бояд диққат дод, чунки таърихи халқу миллат ё давлат аз як таърихи марказ ё шаҳрҳои марказӣ иборат нест. Маҳз аз ҳамин назари таърихӣ ақидаҳои нодурусту ҷудоиандози маънавиёту тафаккури шаҳрӣ ва дехотию музофотӣ маншаъ гирифтаанд.

10. Вақти он расидааст, ки ҷиддан ба омӯзиши таърихи муосир машғул шавем. Пӯшида нест, ки даргириҳои сиёсии ибтидои солҳои 90-уми асри гузашта, алалхусус ҷанги дувуми ҳамватанӣ (1992-1997) кайҳост, ки ҳадафи омӯзишу таҳлилу мутахассисони равияҳои мухталифи илмӣ (файласуфи сиёсатшиносон, иқтисоддонону ҳуқуқшиносон ва ғайра) гаштааст. Хулосаҳои ҷолиб дар ин ҷода низ кам

нестанд. Вале ҳамаи онҳо ҷойи таҳлилу таҳқиқи таърихиро гирифта наметавонанд. Миқдори бешумори манбаъ ва маводи барои таҳқиқотчиён дастрас (хуччатҳои расмӣ, маълумоту далелҳои дар матбуоти даврӣ интишоргашта, ёддошту хотираҳои иштирокчиёни фаъоли воқеаҳо, хулосаҳои ҷомеашиносон ва ғайра) пурра имконият медиҳанд, ки раванди воқеаҳо ҳадафи таҳлилу таҳқиқи илмӣ қарор гиранд. Маҳз таҳлили воқеъбинона ба дарки илмии ин гардиши тақдирсоз имкон медиҳад. Аз тарафи дигар ин амал барои тарҳрезии амиқи барномаи дурнамои ҷомеаи ҳуқуқбунёду демократӣ дар Тоҷикистони соҳибистиклол имконияти воқеан самарабахш фароҳам хоҳад овард.

11. Таҳлилу таҳқиқи давраи созандагии таърихи муосир, алалхусус иҷрои нақшаҳои рушди иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии ҷумҳурӣ, ки бо ташаббуси бевоситаи Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон роҳандозӣ шудаду дар ин ду даҳсолаи охир ҷумҳурӣ ба нишондиҳандаҳои ниҳоят назаррас соҳиб шудааст, чун ҳадафи марказии таҳқиқоти бунёдӣ дар таърихнигории миллӣ бояд қарор дошта бошад.

12. Албатта, яке аз ҷузъиёти муҳимми таҳқиқоти таърихи ин даврабандии илмии ўст. Имрӯз фикрҳои мухталиф доир ба ин масъала пешниҳод шудаанду пешниҳод мешаванд. Баъзе «назариятчиён»-и нави таърих ҳар чи бештар аз раванди қонуниятҳои таърихии ҷомеаи умумибашарӣ сарфи назар намуда, даврабандиро дар доираи таърихи Ватан маҳдуд карданианд. Чи тавре дар боло ишора рафт, бояд фаромӯш накунем, ки доир ба даврабандӣ ҳарчанд хусусиятҳои хоси зинаҳои муҳимми таърихи Ватанро дар мадди назар нигоҳ доштан лозим бошад ҳам, вале онҳо бояд ба ҳаводису

гардишҳои дар таърихи умумибашарӣ нақши мукамал гузошта, мувофиқат намоянд.

13. Аксари таҳқиқотчиёни мо аз фаҳмиши назариявии масъалаҳои ҳадафи омӯзиш қарорёфта фарсахҳо дуранд. Маълум аст, ки илми таърих хеле пеш рафтааст. Доир ба баъзе давраю масоили он таҳқиқоти зиёд таълиф шудаву рӯи чоп омадааст. Таҳқиқоти нав фақат баъзе далелу ҷузъиёти онро пурра қарда метавонад. Акнун вақти он расидааст, ки ҳарчи бештар ба масъалаҳои назариявӣ диққати махсус зоҳир шавад. Аз қафомондагии назарияфаҳмию назариядарккунии мо далеле шаҳодат медиҳад, ки то ба имрӯз таҳқиқоте доир ба назарияи таърих рӯи қор наомадааст. Маҳз ба ин масъала бояд муаррихони соҳибтаҷриба диққати ҷиддӣ зоҳир намоянд.

Албатта, он чи дар боло ишора ёфт, шарҳи нисбатан пурраи масоили мубрами таърихшиносии кунунии ватанӣ буда наметавонад. Онро пешниҳоду навиштаҳои муаррихон ба маротиб пурра хоҳанд қард. Муҳим он аст, ки дар ҳалли онҳо муҳаққиқони кишвар бояд ҳамбастагӣ фаъолияти ҷиддии илмӣ нишон дода, тавассути таҳқиқоти бунёдӣ, нақши таърихии тамаддунофарӣ тоҷиконро дар сатҳи байналмилалӣ боз қавитар арзёбӣ намоянд.

МУНДАРИҶА

Қарор.....	3
1.Концепсия – таҷассуми ҳақиқатнигорӣ дар таҳқиқи таърихи миллат.....	4
2.Даврабандӣ дар Концепсияи таҳқиқи таърихи халқи тоҷик.....	10
3.Масоили ҳалталаби таърихнигории миллии муосир.....	23

Ҳайдаршо Пирумшо

КОНСЕПСИЯИ ТАҲҚИҚИ ТАЪРИХИ ХАЛҚИ ТОҶИК

Муҳаррири техникӣ:
Тӯрахӯҷаи Тохирзода

Ба чоп супорида шуд 30. 05. 2023. Барои чоп имзо шуд 29.06.2023
Андозаи 60x84. Ҷузъи чопии шартӣ 2
Тегдоди нашр 100 нусха.

Дар нашриёти ҶДММ «Ганчи хирад» ба таъб расидааст.
734025, Душанбе, хиёбони Рудақӣ, 21 (тел: 227-71-01)

